

Отримано: 30 травня 2025 року

Прорецензовано: 12 червня 2025 року

Прийнято до друку: 17 червня 2025 року

email: olha.demchuk@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2031-0092>

Researcher ID: AFV-3114-2022

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-127-129](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-127-129)

Демчук О. А. Простір війни в романі Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь». Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 127–129.

УДК: 821.161.2

Демчук Ольга Анатоліївна,
докторка філософії з філології, старша викладачка,
Національний університет «Острозька академія»

ПРОСТІР ВІЙНИ В РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА «ЧОГО НЕ ГОІТЬ ОГОНЬ»

У статті досліджено простір війни в романі Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь», порушено проблему становлення особистості в межових ситуаціях. Повномасштабне російське вторгнення в Україну зумовило запит на переосмислення трагічних сторінок історії в сучасному літературознавстві. У центрі уваги тексти авторів, які зберігають пам'ять про події Першої та Другої світових воєн. До письменників, основою творчості яких є питання ідентичності, укоріненості, національної культури й боротьби за вільне майбутнє українського народу, належить Улас Самчук.

Мета статті – проаналізувати виміри війни в тексті Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь», визначити особливості поетики простору Другої світової війни в романі автора. Під час дослідження використано метод геопоетичного аналізу задля аналізу топосів і їхнього впливу на тожсамість, культурно-історичний метод із метою характеристики важливих подій і явищ у часо-просторовому дискурсі з врахуванням динаміки соціокультурних аспектів.

У науковій студії доведено, що простір війни в романі Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь» репрезентовано у фізичному й ідентичнісному аспектах. Фізичний вимір бойових дій охопив таку географію: Буца, Гурби, Здовбиця, Здолбунів, Костопіль, Мізоч, Новомалин, Острог. Наймасштабніше в тексті відтворено топоси Дерманя й Рівного. Представником виміру ідентичності в контексті війни в романі постає головний герой Яків Балаба (Троян), який пройшов шлях від гібридної тожсамості (роздвоєння між панівними на той час ідеологіями – радянською й німецькою) до чіткої української ідентичності.

Ключові слова: гібридна ідентичність, пам'ять, топос, геопоетика, війна, простір, тожсамість.

Olha Demchuk,
Doctor of Philosophy in Philology, Senior Lecturer,
The National University of Ostroh Academy

THE SPACE OF WAR IN THE ULAS SAMCHUK'S NOVEL «WHAT FIRE DOES NOT HEAL»

The article deals with the space of war in Ulas Samchuk's novel «What Fire Does Not Heal», explores the problem of personal formation in liminal situations. Russian full-scale invasion of Ukraine has intensified the need to reinterpret the tragic pages of history in contemporary literary studies. Particular attention is given to texts by authors who preserve the memory of the First and Second World Wars. Among those whose work centers on issues of identity, rootedness, national culture, and the struggle for a free future of the Ukrainian people is Ulas Samchuk.

The aim of this study is to analyze the dimensions of war in Ulas Samchuk's text «What Fire Does Not Heal», and to define the specific features of the poetics of Second World War space in the novel. The research applies the method of geopoetic analysis to investigate literary toposes and their impact on self-sameness (identity), along with the cultural-historical method to characterize key events and phenomena within the spatiotemporal discourse, taking into account the dynamics of sociocultural aspects.

This scholarly study demonstrates that the war space in Ulas Samchuk's novel is represented both in physical and identity-related dimensions. The physical aspect of military action spans locations such as Buscha, Hurby, Zdovbytsia, Zdolbuniv, Kostopil, Mizoch, Novomalin, and Ostroh. The toposes of Derman and Rivne are the most extensively depicted in the text. The identity dimension is embodied in the novel's protagonist, Yakiv Balaba (Trojan), whose trajectory evolves from hybrid selfsameness – split between the dominant ideologies of the time (Soviet and Nazi) – toward a clearly articulated Ukrainian identity.

Keywords: hybrid identity, memory, topos, geopoetics, war, space, selfsameness.

Постановка проблеми. Трагічні події сьогодення, насамперед повномасштабне російське вторгнення в Україну, актуалізували інтенсивне звернення літературознавчих студій до питань ідентичності, національності, укоріненості, транзитної культури, історіософських мотивів і відтворення фізичної та гібридної війни в творах українських письменників. Жорстокі реалії початку ХХІ сторіччя зумовили запит на осмислення не менш трагічних віх історії нашого етносу в літературній науковій думці. До авторів, які неодноразово порушують тему простору бойових дій, національно-визвольної боротьби українського народу належить Улас Самчук. У вітчизняному літературознавчому дискурсі за волинським Гомером ХХ століття закріплено статус письменника, чий епічні тексти сповнені потоком складних питань, що «є ознакою справжньої, високої літератури, на яку постійно орієнтувався Улас Самчук» (Кочерга, 2024: 69). Не виключенням є й роман «Чого не гоїть огонь», виданий у Нью-Йорку 1959 року, однією з центральних проблем якого постає ідентичність у просторі війни.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Провідні дослідження методології геопоетичних студій і проблематики та поетики часопростору належать Гастону Башлярю, Кеннету Вайту, Мартіну Гайдегеру, П'єру Нора, Марку Оже, Мішелю Фуко. У вітчизняному геодискурсі вагомими є голоси Юрія Андруховича, Тамари Бовсунівської, Ігоря Бондаря-Терещенка, Анни Киридон, Світлани Кочерги, Олега Шаблія та інших. Питання простору ідентичності у контексті війни, питання травми в українській літературі стали об'єктом наукових праць Оксани Пухонської. Ярослав Поліщук свої ґрунтовні дослідницькі роботи присвятив гібридній топографії, зоні війни, категоріям *місць* і *не-місць* у текстах. Найрізноманітніші аспекти творчості Уласа Самчука в наукових працях розкрили Олександра Вісич, Роман Гром'як, Микола Жулинський, Ірина Захарчук,

Райса Мовчан, Марія Моклиця, Олександр Подвишенний, Володимир Працьовитий, Ірина Руснак, Людмила Скорина та інші. Утім, простір війни в романі рівненського письменника «Чого не гоїть огонь» усе ще залишається темою не до кінця висвітленою в літературознавчих студіях, що й робить нашу розвідку **актуальною**.

Мета статті полягає в системному дослідженні поетики простору тексту Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь» під час дійсності Другої світової війни, в аналізі виміру тожсамості в умовах бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Улас Самчук одним із перших взяв на себе відповідальність за невисвітлені сторінки переломних подій України й відкрив світові історію УПА, несвідомо проєктуючи на сьогодення важливі питання ідентичності й перебігу національних питань. Ірина Руснак окреслює питання відлуння тематичних й ідейних рівнів текстів минулого в теперішньому: «Твори «великої літератури» забезпечують тяглість етносу в часопросторі, міцний зв'язок між давніми епохами і сьогоденням. Народи, які спромоглися дати світові зразкові мистецькі витвори, стали великими і творчими народами» (Руснак, 2014: 195). Тексти Уласа Самчука стають джерелом неперервності не лише українського народу, а також – його історичної й національної пам'яті. Таким чином, історіософські наративи, описані в романі «Чого не гоїть огонь», співзвучні сучасності, оскільки, з провини загарбників, вкотре топоси України трансформувалися в зону війни.

Уласа Самчука недаремно називають генієм місця (*genius loci*), поезак у його текстах часто змальовано геоопетику рідної йому Волині. У романі фігурують топоси Бушці, Здолбунова, Костополя, Мізоча, Новомалина, Острога тощо, й насамперед населеного пункту – Дермань, рідного як і Уласові Самчуку, так і головному герою тексту Якову Балабі. Перераховану топографію охопила площина війни відповідно до часу Другої світової. Окрім того, містом, з якого починається війна в романі, стає Рівне. Уже з перших сторінок твору письменник занурює простір у вир бойових дій, що й характерно було для часу 40-х років XX століття. Спокійний день Рівного порушують бомбардувальники: «Одна мить – і весь центр шістдесятитисячного міста, чверть кілометра вздовж головної вулиці, вилітає в повітря. Ніяких сирен, ніяких алармів, ніякого попередження. Місто било нервом перших двох днів несподіваної війни, що десь там далі, на захід, за триста п'ятдесят кілометрів, мов бомба, вибухнула. <...> ніхто не чекав того вже ось тут, у себе над головою» (Самчук, 1959: 5–6). Небезпека застала мешканців міста без попередження, миттєво й раптово, перетворивши буденність на руїну. Простір, що раніше був домом, прихистком і символізував стабільність, трансформувався в зону війни.

Роман «Чого не гоїть огонь» сповнений описів фізичних сутічок, що відбуваються на територіях окреслених раніше топосів, зокрема прикладом батальної сцени є боротьба загону Якова проти німецького підрозділу, де простягається Мізоч і Дермань: «...кулі, гранати, міни – все злилося в один вибух. Провалля заповнилось чорним димом, і в тому диму, в тому гуркоті метушились, кричали, падали людські постаті. Надлетіла пара літаків, але не бачачи мети, відлетіла. <...> Німці кинулися врозтіч. Деякі пробували відстрілюватися, але партизанам видно було їх усіх до одного – бери на мушку і стрижі! <...> Перемога повна!» (Самчук, 1959: 147). Улас Самчук описує сцени битв фрагментарно й кінематографічно з увагою до візуальних і слухових деталей, що надає тексту поетики документалістики. Батальні епізоди роману швидкі й хаотичні, бойові дії повністю охоплюють територію навколо, перетворюючи її на порожнечу: «Півгодини, і провалля лежало мертвим, лише диміло. Все довкруги затихло...» (Самчук, 1959: 147). Отож війна в тексті перетворює простір на мертву зону, але не лише у фізичному контексті, але й у метафізичному, руйнуючи культуру й історію, які, на думку Ярослава Поліщука, наповнюють «географічні території символічним змістом» (Поліщук, 2018: 6). Виразно така тенденція відтворена на прикладі топосу Дермань, місця пам'яті головного героя. Містечко колись «розвинуте, багате, пишне, з давньою традицією й культурою» (Самчук, 1959: 123) змінилося, перетворилося на «світ із своїми турботами, завданнями, своїми дуже складними й важкими проблемами» (Самчук, 1959: 101). Одна з героїнь роману, Павліна, говорить: «нема більше нашого Дерманя. Його стерли. Історію, традицію, честь, добробут. Його сади спустошено, його парки вирубані, його святині обернено в руїни. Забрано навіть його древнє ім'я. Дермань, мій дорогий земляче, названо... Устє Друге! Щоб поспіяти» (Самчук, 1959: 287). Дермань опинився під владою «нових людей» із «новими порядками», які насамперед стерли пам'ять топосу, знищивши сліди його історичного минулого. Герої роману важко переживали втрату ідентичності рідного простору, поезак історія й пам'ять топосу були одними з ключових складників тожсамості персонажів.

Однією з провідних рис поетики роману «Чого не гоїть огонь» є його бінарність у відображенні простору природного й простору баталій, створеного людиною. Контрастність і дуальність двох вимірів помітно вже з перших сторінок тексту. У день, коли Рівного вперше торкнулася Друга світова, 24 червня 1941 року, було «синє, широке, безхмарне, дуже спокійне, дуже лагідне небо і приємне, міцне, веселе сонце» (Самчук, 1959: 5), простір був спокійний і тихий, «і враз той різкий, пронизливий, гострий, стихійний шум, той раптовий, напружений гуркіт, той гарячий свист, той зрив землі, той вибух вогню і та густа, масивна, під саме сонце, чорно-бура вируюча маса диму» (Самчук, 1959: 6). Динаміка звукових образів, а саме їх швидка зміна з беззвучності на гучний шум, створює відчуття напруги й дискомфорту, переносючи реципієнта в простір війни, описаний у романі. Виразною є й колористика: лагідні сині й жовті заспокоїливі відтінки трансформуються в чорно-бурі тони, сигналізуючи про початок перманентної небезпеки й загрози. Бінарність простору природного й простору баталій наскрізь пронизує роман: приємна гама пастельних тонів і тиша завжди порушується боями, багряним кольором крові й чорним кольором диму як протиставленні життя й смерті. У романі акцентовано увагу на циклічності природи, її здатності до відродження як протиставленні війні, створеній людьми, котра випалює все на своєму шляху.

Простір війни тексту «Чого не гоїть огонь» набуває виміру ідентичнісного, буттєвого, оскільки пов'язаний із тожсамістю, яку важко зберегти, опинившись поміж кількох політичних сил: німецької, радянської, української. Ярослав Поліщук інформаційний простір «напівправди» і «постправди», коли одна ідеологія змінюється іншою, називає гібридним (Поліщук, 2018: 119). Носієм гібридної ідентичності є головний герой роману Яків Балаба (він же Троян), який на початку не має чіткої позиції й упродовж роману обирає свій шлях між: українськими націоналістами, німецькою владою, радянською розвідкою, пізніше – польською армією крайовою, життям мігранта, як пропонувала Шприндзя. Однак у момент утечі з потягу в Здолбунові, коли «Якова рішили «дати» до рейху. В «ости»» (Самчук, 1959: 97), Балаба «затужив за Дерманем, за цвинтарем з каплицею Св. Онуфрія, за Марусею, за сином» (Самчук, 1959: 97) й ухвалив рішення захищати свій дім.

Володимир Працьовитий, інтерпретуючи образ Трояна, наголошує на його непростому шляху становлення як особистості в межах обставинах: «Створюючи образ духовного лідера – воїна-захисника рідної землі, автор уникає

схематичності та однозначного трактування героя, а показує його в динаміці, у розвитку, під впливом екстремальних ситуацій» (Працьовитий, 2015: 4). Підкреслює амбівалентність образу Якова в тексті й Павлінка: «Можже, це буде видаватись парадоксом: він не належав до радикальних типів. Не був ніяким революціонером, не любив доктрин, був людиною розумного компромісу. Шевченкове «щоб усі слов'яни» було для нього побажанням сантиментом. Але разом... самі знаєте. Коли прийшло до діла, коли ніякі сантименти не діяли, він пішов і уяв останній. Від останньої кулі» (Самчук, 1959: 286). Таким чином, зона війни виконує функцію простору для духовного зростання Якова, який став очільником ватаги партизанів. Троян пройшов шлях від гібридної ідентичності до абсолютного самоусвідомлення, до найвищої жертви за свої переконання – смерті за Україну.

Сам Яків вбачає основну проблему українства у фрагментарній ідентичності: «Але нас, друзі, роздирає не так хтось, як щось. Це вже різними словами сказано, тільки не знайдено ліку на рану. Бо рана наша не на тілі, а в... душі» (Самчук, 1959: 254). На думку Трояна, саме через гібридну тожсамість українців історія циклічна, а простір замкнений: «І коли вдумався не раз у цілу ту історію, видається, що ти обертаєшся в якомусь безрадно-глухому просторі» (Самчук, 1959: 253). Імовірно, в слова головного героя Улас Самчук вклав власні погляди, оскільки, як слушно зауважує Олександр Подвишенний, «у своїй еміграційній прозі письменник уже ставить акцент на пошуках національного ідеалу, розвитку української культурної ідентичності та її інтеграції в західну цивілізацію, яка є опозицією до орієнтального (радянського) насилля та варварства над психологією людини» (Подвишенний, 2021: 56).

Оксана Пухонська в монографії «Літературний вимір пам'яті» (2018) стверджує: «Художній текст – це рефлексія не лише свого часу, а й минулого чи навіть майбутнього» (Пухонська, 2018: 21). Роман Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь» постає перетином трьох часових площин, на що вказують пророчі слова Якови Балаби про повернення України в простір бойових дій і повторення катастрофи. Утім, у тексті простежуємо надію на майбутнє, оскільки зона війни, за Ярославом Поліщуком, це не лише зона руйнації, а можливість відродження на попелищі історії (Поліщук, 2018). Відповідно Яків Балаба в романі все ще утверджує сподівання на відплату: «Завтра підуть на нас московські танки, а ми підемо проти них з голими руками й з зубами. Але ми будемо гризти їх сталь, а коли вони пройдуть по наших кістках – наша залузька глина втягне нас у своє нутро, щоб одного разу вернути. На суд! Останній і страшний!» (Самчук, 195: 254–255). За Гастоном Башлярмом, у полі небуття й руйнації виростають людські цінності, на місці пустки виростає нове життя (Bachelard, 1961: 112). У романі Уласа Самчука на землю, що стала домом і домовиною загиблим воїнам, чекає переродження, чекає повернення їх у майбутньому задля встановлення справедливості.

Висновки. Отже, текст Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь» болісно резонує з сучасністю, слугує застереженням у національних питаннях, позаяк історія у творі набуває циклічних вимірів. Простір бойових дій у романі гібридний, адже фігурує в двох аспектах – у фізичному й буттєвому (ідентичнісному). Утім, вони нерозривно пов'язані, оскільки зброєю у війні фізичній передусім є національна тожсамість, усвідомленість, що допомагають вберегти простір як пам'ять із його історичним і культурним минулим.

Топографія війни в романістиці Уласа Самчука заслуговує подальшого вивчення в сучасному літературознавстві. Актуальними й малодослідженими в творчому доробку автора залишаються проблеми укоріненості й безґрунтянства, образу ворога, взаємодії свого й чужого.

Література:

1. Кочерга С. Художня інтерпретація комплексу безґрунтянства в романі Уласа Самчука «На краю часу». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. 2024. № 22(90). С. 66–69.
2. Подвишенний О. Вплив західної культури на становлення Карпатської України в романі «Сонце з Заходу» Уласа Самчука. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2021. Вип. 17. С. 55–64.
3. Поліщук Я. Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі. Чернівці: Книги – ХХІ, 2018. 272 с.
4. Працьовитий В. Відтворення глибини стихії української душі у романі «Чого не гоїть огонь» Уласа Самчука. *Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Літературознавство*. 2015. Вип. 42. С. 3–12.
5. Пухонська О. Літературний вимір пам'яті. К.: Видавництво «Академвидав», 2018. 304 с.
6. Руснак І. Роль культури й мистецтва в історіогенезі нації (на матеріалі літературно-критичних праць Уласа Самчука). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2014. Вип. 30. С. 193–214.
7. Самчук У. Чого не гоїть огонь. Нью-Йорк: Видавництво «Вісник» – Організація оборони чотирьох свобод України, 1959. 288 с.
8. Bachelard G. La Poétique de l'Espace. Paris: Les Presses universitaires de France, 1961. 215 pp.

References:

1. Kocherga, S. (2024). Khudozhnya interpretatsiya kompleksu bezgruntyanstva v romani Ulasa Samchuka «Na krayu chasu» [The artistic interpretation of groundlessness complex in the novel «On The Edge Of Time» by Ulas Samchuk]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»: Seriya «Filolohiya»* [Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series], 22(90), 66–69 [in Ukrainian].
2. Podvyshenny, O. (2021). Vplyv zakhidnoyi kul'tury na stanovlennya Karpats'koyi Ukrainy v romani «Sontse z Zakhodu» Ulasa Samchuka [The influence of Western culture on the formation of Carpathian Ukraine in the novel «The Sun from the West» by Ulas Samchuk]. *Literaturnyy protses: metodolohiya, imena, tendentsiyi* [Literary process: methodology, names, trends], 17, 55–64 [in Ukrainian].
3. Polishchuk, Ya. (2018). Hibrydna topohrafiya. Mistsya y ne-mistsya v suchasniy ukrayins'kiy literaturi [Hybrid topography: places and non-places in contemporary Ukrainian literature]. Chernivtsi: Knyhy – KhKhI [in Ukrainian].
4. Prats'ovytty, V. (2015). Vidtvorennya hlybinnoyi stykhiyi ukrayins'koyi dushi u romani «Choho ne hoyit' ohon'» Ulasa Samchuka [Depicting Ukrainian soul deep element in the novel «What fire doesn't heal» by Ulas Samchuk]. *Naukovi zapysky TNPU imeni Volodymyra Hnatyuka. Literaturoznavstvo* [Scientific Proceedings of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Literary Studies Series], 42, 3–12 [in Ukrainian].
5. Pukhons'ka, O. (2018). Literaturnyy vymir pam'yati [The literary dimensions of memory]. Kyiv: Vydavnytstvo «Akademvydav» [in Ukrainian].
6. Rusnak, I. (2014). Rol' kul'tury y mystetstva v istoriogenezi natsiyi (na materialy literaturno-krytychnykh prats' Ulasa Samchuka) [The role of culture and art in the nation's historygenesis (on the material of literary-critical works of Ulas Samchuk)]. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchynykh navchal'nykh zakladakh* [Humanities Education in Technical Higher Education Institutions], 30, 193–214 [in Ukrainian].
7. Samchuk, U. (1959). Choho ne hoyit' ohon' [What fire doesn't heal]. New-York: Vydavnytstvo «Visnyk» – Orhanizatsiya oborony chotyrok'kh svobod Ukrainy [in Ukrainian].
8. Bachelard, G. (1961). La Poétique de l'Espace [The poetics of space]. Paris: Les Presses universitaires de France [in French].